

ZBIGNIEW TYSZKA

Poznań

AKTUALNE BADANIA DOTYCZĄCE WSPÓŁCZESNYCH RODZIN POLSKICH

W latach siedemdziesiątych wzrosło znacznie w naszym kraju zainteresowanie sprawami rodziny. Rodzina znalazła się w centrum uwagi czynników partyjnych i rządowych, co z kolei znalazło swój zobiektywizowany wyraz w licznych dokumentach partyjnych i rządowych, ogólnopaństwowych ustawach i rozporządzeniach. Polityka społeczna została ukierunkowana na problematykę rodziny. Dostrzec też można ukierunkowanie uwagi środków masowego przekazu na sprawy rodziny. W świadomości szerokich kręgów społecznych rodzina nabiera coraz większego znaczenia, jest bardzo wysoko cenioną wartością, o czym świadczą sondaże opinii publicznej oraz bardziej systematyczne pogłębione badania socjologiczne, wykonane m. in. w poznańskim ośrodku naukowym.

W tej sytuacji badacze rodziny zostali społecznie zobowiązani do wzmocnienia swych wysiłków badawczych, bardziej szerokiego i wszechstronnego spojrzenia na problematykę rodziny w celu wzbogacenia wiedzy o niej oraz w celu ułatwienia praktycznych rozwiązań jej dotyczących. Zadanie jest jeszcze tym poważniejsze, że w społeczeństwie socjalistycznym rodzina ma wysoką rangę nie tylko w sferze bezinteresownych wartości, ale ma również do spełnienia niezwykle istotne, praktyczne role związane z prawidłową, wspierającą funkcjonowanie tego społeczeństwa socjalizacją potomstwa oraz zadania wyrażającego się w tego rodzaju ukształtowaniu środowiska domowego, aby sprzyjało ono maksymalnym osiągnięciom członków rodziny w ich istotnych pozarodzinnych rolach, z rolą pracownika włącznie. Rodzina powinna też być miejscem samorealizacji jednostek ludzkich.

Możliwości badawcze socjologii polskiej rodziny są dość znaczne m. in. ze względu na znakomite tradycje, jakie posiada w naszym kraju ta właśnie subdyscyplina naukowa. Rodzina zajmowała poczesne miejsce w szerokich zainteresowaniach naukowych F. Znanieckiego, L. Krzywickiego, Z. Mysłakowskiego, B. Malinowskiego, J. Chałasińskiego, T. Szczurkiewicza. Kiedy więc na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych rozpoczął się u nas szybki rozwój badań nad rodziną, można było do nich nawiązać, jakkolwiek nie zawsze mieliśmy do czynienia ze świadomym nawiązaniem. Lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte przyniosły imponujący rozwój socjologii rodziny w Polsce. Na półkach księgarskich można było znaleźć dziesiątki interesujących książek dotyczących rodziny, z zakresu pedagogiki, psychologii społecznej, ekonomii, demografii, etnografii – dominowały jednak prace socjologiczne. Opublikowano też setki artykułów

naukowych (nie licząc publicystycznych i popularno-naukowych) poświęconych rodzinie. Polska znalazła się w czołówce europejskich badań nad rodziną.

Ukształtowały się u nas trzy główne socjologiczne ośrodki badawcze zajmujące się rodziną: warszawski (prof. J. Piotrowski, prof. M. Kozakiewicz, doc. A. Kurzynowski, doc. M. Trawińska, doc. M. Ziemska, dr J. Komorowska), poznański (prof. Zb. Tyszcza, dr M. Łączkowska, dr A. Kotlarska-Michalska, dr Zb. Woźniak i liczny zespół doktorantów) oraz śląsko-krakowski (prof. W. Mrozek, dr N. Chmielnicki, dr W. Kocik). Największy stopień integracji socjologicznych badań dotyczących rodziny zaobserwować można w ośrodku poznańskim, gdzie w Instytucie Socjologii UAM działa od wielu lat zespół Badań nad Rodziną, integrujący i ukierunkowujący działalność badawczą w zasadzie wszystkich poznańskich socjologów specjalizujących się w analizie rodziny i reprezentujących różne placówki badawcze. Zespół ten poza dorobkiem w dziedzinie badań empirycznych posiada też osiągnięcia w zakresie systematyzacji wiedzy o rodzinie oraz w sferze analizy teoretyczno-metodologicznych.

Warto podkreślić, że w ośrodku warszawskim i poznańskim oprócz badań socjologicznych kontynuuje się również badania „rodzinne” wchodzące w zakres innych dyscyplin społecznych. W Warszawie problematyki rodziny „dotykają” badacze zajmujący się polityką społeczną, ekonomią, demografią (prof. A. Rajkiewicz, prof. M. Latuch, doc. J. Holzer, doc. D. Graniewska); mają też swój udział nauki prawne (prof. W. Czachórski) oraz pedagogika i psychologia (prof. H. Izdebska, prof. L. Wołoszynowa, prof. Z. Zaborowski).

W Poznaniu – oprócz socjologicznych – coraz intensywniej rozwijają się etnograficzne badania nad rodziną (prof. J. Burszta, prof. Zb. Jasiewicz), badania prawnicze (prof. Zb. Radwański, prof. A. Ratajczak) ekonomiczne i demograficzne (prof. J. Piasny, doc. M. Tyszkowa, doc. J. Obuchowska). Podanym osobom przyporządkowane są zespoły badawcze.

W ostatnich latach zaczynają kształtować się stopniowo dwa mniejsze ośrodki socjologicznych badań nad rodziną: bydgoski, zogniskowany wokół doc. H. Bednarskiego z WSP i specjalizujący się w problematyce rodziny wiejskiej oraz ośrodek szczeciński zgrupowany wokół doc. L. Janiszewskiego (WSP i socjologiczna placówka PAN), ukierunkowany głównie na problematykę rodzinną ludzi morza i wybrzeża.

Sukcesem naukowo-organizacyjnym, mającym istotne znaczenie dla dalszego rozwoju badań nad rodziną w Polsce było powołanie do życia w 1976 r. ogólnopolskiego międzyresortowego problemu badawczego MR III/18 „Rodzina w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego w Polsce”. Centrum koordynacyjne zlokalizowano w Instytucie Socjologii UAM w Poznaniu, zlecając funkcję koordynatora I stopnia prof. Zb. Tyszcze. W realizacji wymienionego problemu uczestniczy ok. 100 badaczy z terenu całej Polski, reprezentujących kilka dyscyplin społecznych (socjologia, ekonomia, psychologia, pedagogika, etnografia, prawo, filozofia). Uruchomiono więc badania multidyscyplinarne i interdyscyplinarne. Dyscypliną „wiodącą” w badaniach jest socjologia; integruje badania innych dyscyplin naukowych dzięki swemu rozległemu zakresowi zainteresowań i szerokim podstawom teoretycznym. Stwarza także podstawy dla syntezy rozległych badań.

Szeroka a zarazem ściśle określona problematyka podjęta przez realizatorów mię-

dzyresortowego problemu MR III/18 odzwierciedla podstawowe aktualne kierunki badań nad rodziną w Polsce. integruje te badania nadając im zarazem odpowiedni, wspólny kierunek. Warto więc z problematyką wymienionego problemu się zapoznać – daje ona pełny mniej więcej wgląd we współczesne badania polskie.

Problematykę badań zogniskowano wokół następujących podproblemów, stanowiących zarazem tytuły pięciu grup tematycznych, które w sumie wyczerpują zakres badań problemu:

1. Optymalny model rodziny w rozwiniętym społeczeństwie socjalistycznym.
2. Makrostrukturalne uwarunkowania struktury i procesów życia rodzinnego.
3. Rodzina a polityka społeczna z uwzględnieniem działalności prawniczej.
4. Rodzina a wychowanie.
5. Patologiczne zjawiska w rodzinie z uwzględnieniem ich przyczyn i skutków.

Badania zostały zaplanowane w sposób umożliwiający trójstopniową syntezę: w ramach tematów, które stanowią części składowe grup tematycznych; następnie w ramach grup tematycznych, a wreszcie – w ramach całego ogólnopolskiego problemu. Najmniejszymi „jednostkami badawczymi” są zadania badawcze (realizowane jako dysertacje doktorskie, habilitacyjne itp), wchodzące w skład kierowanego przez samodzielnego pracownika nauki tematu i w ramach tematu syntetyzowane.

Szczegółowszy obraz współczesnych polskich badań dotyczących rodziny nakreśliły dzięki charakterystyce poszczególnych, ważniejszych tematów wchodzących w skład problemu MR III/18.

W ramach I grupy tematycznej (tytuł podano wyżej) dwa pierwsze tematy mają charakter teoretyczny, ich rola polega na wypracowaniu normatywnego modelu rodziny w społeczeństwie socjalistycznym w oparciu o jego społeczne i aksjologiczne wyznaczniki. Przedmiotem wstępnych na razie analiz jest też rola systemów wartości w funkcjonowaniu rodziny. W niniejszej grupie tematycznej można wyróżnić dwa nurty badawcze: aksjologiczno-socjologiczny oraz normatywno-prawny, które uzupełniają się nawzajem i powinny stworzyć podstawę dla końcowej syntezy.

Model rodziny socjalistycznej został oparty nie tylko na aksjologicznych przesłankach humanizmu socjalistycznego, ale również na realnych przesłankach życia społecznego i życia rodziny w społeczeństwie socjalistycznym. Uwzględniono też przewidywane kierunki przemian społeczeństwa socjalistycznego i rodziny w jego ramach, jako podstawę sformułowania normatywnego modelu rodziny.

Pierwsza wersja tego modelu w jego aspekcie aksjologiczno-socjologicznym została sformułowana – skrótowo rzecz ujmując – w sposób następujący: jest to rodzina założona z pobudek bezinteresownych, bez materialnego wyrachowania, oparta głównie na więzi emocjonalnej oraz intelektualnej, egalitarna w swym „segmentie” małżeńskim, partnerska w relacjach rodzice-dzieci, z podkreśleniem jednak pewnej kierowniczej roli rodziców, spójna i solidarna, ale nie eliminująca indywidualnych dążeń jednostek wchodzących w jej skład, „otwarta” w stosunku do organizacji społecznych, politycznych, do różnorodnych instytucji socjalistycznego społeczeństwa, w tym zwłaszcza wobec instytucji pracy; rozwijająca swoje funkcje wychowawcze w kierunku socjalistycznego wychowania. Rodzinę socjalistyczną cechuje dążność do zharmonizowania dążeń i celów jej członków z dążeniami społeczeństwa, jego systemem wartości.

wiązania problematyki osobistej i społecznej.

II grupa tematyczna zatytułowana „Rodzina a polityka społeczna” opiera się na szerokim rozumieniu pojęcia „polityka społeczna”. Obejmuje z jednej strony ekonomiczne tematy czyniące przedmiotem swej analizy kategorie rodzin, które z różnych względów mają trudniejszą sytuację materialną. W badaniach tych diagnoza istniejącego stanu rzeczy podporządkowana jest sformułowanemu postulowanemu, które mają stać się elementem polityki społecznej wobec rodzin znajdujących się w gorszej (niż przeciętnej) sytuacji materialnej. Badaniu podlegają rodziny najniżej uposażone, rodziny wielodzietne, rodziny emerytów i rencistów oraz sytuacja kobiet pracujących i wychowujących dzieci.

Z drugiej strony, w skład grupy tematycznej wchodzi tematy pomocnicze z zakresu prawa rodzinnego. Normy prawa rodzinnego mogą być i są u nas narzędziem polityki społecznej. Wola ustawodawcy zawiera określone zamierzenia społeczne wobec rodziny – staje się czynnikiem społecznie kreatywnym. Realizatorzy tego nurtu badań zajmują się stosunkami prawno-majątkowymi i sytuacją prawno-mieszkaniową rodzin, ochroną prawną małżeństw oraz małoletnich, obowiązkami alimentacyjnymi członków rodziny w aspekcie systemu zabezpieczenia społecznego. Badaczy interesuje nie tylko treść norm prawnych, ale także ich funkcjonowanie w procedurze sądowej; badania mają więc niejednokrotnie charakter badań prawno-socjologicznych. Przewiduje się opracowanie opartych na diagnozie postulatów zarówno pod adresem ustawodawcy, jak i sądów stosujących ustawy.

Poprzez realizację tematów III grupy tematycznej (Rodzina a makrostruktura społeczna) dąży się do określenia kierunku przemian rodzin na tle globalnych, makrostrukturalnych przeobrażeń społeczeństwa socjalistycznego, ze szczególnym uwzględnieniem istotnego wpływu struktury klasowo-warstwowej i społeczno-zawodowej. Ważnym zadaniem jest uszczegółowienie wiedzy o mechanizmach zależności między przeobrażeniami współczesnego społeczeństwa polskiego a przemianami życia rodzinnego.

Analizie poddano wybrane, ale zarazem główne kategorie klasowo-warstwowe współczesnych rodzin wiejskich i miejskich, koncentrując się bądź na całokształcie życia rodzinnego, bądź też na jego wybranych, istotnych elementach. Wyodrębniona też została problematyka obyczajowości wiejskiej. W tej właśnie grupie tematycznej realizuje swój temat związany z problematyką wiejską zespół bydgoski pod kierunkiem doc. dr hab. Henryka Bednarskiego. W omawianej grupie dominuje zdecydowanie problematyka socjologiczna.

W stosunku do większości tematów i zadań badawczych przyjęto opracowany przez prof. Zbigniewa Tyszkę „sześciopłaszczyznowy” schemat analizy odzwierciedlający sześć podstawowych aspektów życia rodzinnego: 1) materialne podstawy życia rodzinnego z uwzględnieniem gospodarstwa domowego; 2) kulturalne podstawy życia rodzinnego – w tym szczególnie uczestnictwo w kulturze członków rodziny, zwłaszcza na terenie domu rodzinnego; 3) ukształtowanie szeroko pojętej struktury rodziny; 4) funkcje pełnione przez rodzinę; 5) ideologię (świadomość) członków rodziny dotyczącą życia rodzinnego; 6) miejsce rodziny małej (dwupokoleniowej) w lokalnej mikrostrukturze społecznej. Schematem tym posługuje się szczególnie konsekwentnie działają-

jący w Instytucie Socjologii UAM w Poznaniu i kierowany przez prof. Tyszkę Zespół Badań nad Rodziną.

W IV grupie tematycznej (Rodzina a wychowanie) znajdują się tematy psychologiczne, psychospołeczne i pedagogiczne. Przeważnie traktuje się rodzinę jako zmienną, niezależną, warunkującą procesy socjalizacyjno-wychowawcze, bądź też traktuje się rodzinę jako przedmiot oddziaływania w celu osiągnięcia korektur rodzinnego środowiska wychowawczego. Rodzina jako środowisko socjalizacyjno-wychowawcze ujmowana jest między innymi na tle innych instytucji społecznych zdolnych do oddziaływania na osobowość dzieci i młodzieży.

Badaniu podlegają stosunki międzyosobowe i wychowawcze interakcje w rodzinie, a także rozwój osobowości „normalnej” dewiacyjnej pozytywnie oraz zaburzonej dzieci i młodzieży w zależności od struktury rodziny i treningu wychowawczego. Bada się więc też sam proces wychowania rodzinnego i współdziałania instytucji społecznych z rodziną – szczególnie z rodziną posiadającą dzieci z odchyleniem od normy rozwojowej i osobowościowo-wychowawczej.

V grupa tematyczna (Patologia życia rodzinnego) zorientowana jest na dewiacyjne zjawiska w życiu i funkcjonowaniu współczesnych rodzin polskich. Stanowi konieczne uzupełnienie pozostałych problemów, wskazuje na kierunki zagrożeń rodziny oraz rodzinnie uwarunkowane zagrożenie jej członków, zmierzając zarazem do wskazania środków zaradczych. Analizowana jest tu problematyka alkoholizmu w rodzinie, przestępczości przeciwko rodzinie i sankcji z tym związanych, sytuacji w małżeństwach przedwcześnie zawartych, oraz zaburzeń komunikacji interpersonalnej w małżeństwie. Część uwagi poświęcono również psychologicznym podstawom wychowania dzieci i młodzieży w rodzinach patologicznych i instytucjach pozarodzinnych.

W procesie badań realizowanych w ramach całego problemu MR III/18 stosowano metody i techniki specyficzne dla poszczególnych dyscyplin naukowych biorących udział w realizacji problemu. Niejednokrotnie też używano analogicznych technik badawczych w sposób specyficzny dla poszczególnych nauk (np. wywiad socjologiczny, psychologiczny). Ogółem stosowano: wywiad z kwestionariuszem oraz swobodny, obserwację (w tym obserwację uczestniczącą), analizę dokumentów urzędowych (szczególnie sądowych), analizę wydawnictw statystycznych i materiałów wtórnych, niekiedy też analizę monograficzną wybranych rodzin („studium przypadku”). W użyciu były też testy, eksperyment psychologiczny, kwestionariusze badania osobowości, techniki projekcyjne i kliniczne, katamneza, badania ankietowe. W badaniach prawniczych kontynuowano też analizę dogmatyczną, prawno-porównawczą i prawno-funkcjonalną. Część badaczy stosowała kilka technik badawczych jednocześnie, co niewątpliwie zwiększało wartość poznawczą ich działalności naukowej.

Niemal wszystkie wymienione wyżej techniki badawcze są typowe dla współczesnych polskich badań nad rodziną i stosowane są również przez badaczy działających poza problemem MR III/18. Także i zaprezentowana tu problematyka jest reprezentatywna dla całokształtu badań nad rodziną w Polsce. Odrębnie traktowano badania dotyczące małżeństwa „wydzielonego” prowadzone dawniej przez dr B. Łobodzińską,

a obecnie przez doc. M. Trawińską.

Badania dotyczące problematyki rodziny są popierane przez władze partyjne i rządowe, czego wyrazem jest m. in. finansowanie przez państwo problemu MR III/18, którego realizacja ma być przedłużona na następne pięciolecie (1981–1985). Wymowny jest także fakt powołania Rady do Spraw Rodziny przy Radzie Ministrów, działającej pod przewodnictwem premiera. Najistotniejszym zadaniem Rady jest przetwarzanie dorobku badań naukowych i aktualnych doświadczeń praktyki społecznej na język dyrektyw mających służyć ogólnym i szczegółowym działaniom polityki społecznej w naszym kraju.